

જગતભરમાં ઝગમગતું ગુજરાતનું ભરતકામ

સંકલન : ગોંડલિયા પુણ એ.

દેશના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલું આપણું ગુજરાત સૈકાઓથી કાપડ ઉદ્યોગનું મુખ્ય કેન્દ્ર રહ્યું છે. અહીંના અનુપમ ભરતકામ, રંગોની અદ્ભુત મેળવણી અને રંગોની અદ્ભુત મેળવણી અને મનમોહક ડિઝાઇનોના છાપકામને લીધે માત્ર દેશમાં જ નહીં પણ વિદેશોમાં પણ આપણી વસ્ત્રકળાએ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ મેળવીને આગવી ઓળખ ઊભી કરી છે. તેરમી સદીમાં વેનિસથી આવેલો સાગરસફરી માર્કોપોલો અહીંની કલાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો હતો. ભરતકામમાં ગુજરાતના કલાકારોની બરાબરી કોઈપણ અન્ય રાજ્યના કારીગર કરી શકે નહીં. તેઓ સોના – ચાંદીનું કલાત્મક જરીકામ પણ ઉત્તમ કરે છે

જહાંગીરના પુત્ર ખુર્રમે સોળમી સદીમાં આ કલાને ખાસ પ્રોત્સાહન આપવાથી તેના ઘંઘાદારી સ્તરે વિકાસ થયો. એમાંય રાયખન ઉત્તર – પશ્ચિમ છેડે આવેલા કચ્છ પ્રદેશના બક્ષી વિસ્તારમાં દૂર – દૂર આવેલા ગામડાંઓમાં પગ મૂકતા જ રંગોની છટા તમારું ચિત્તડું ચોરી લે છે. ગુજરાતના રંગબેરંગી હીરાના દોરા અને આભલાં ભરેલાં કલાત્મક વસ્ત્રો જોતાં તે હાથ ભરતથી ભરેલાં છે એવું પળવાર માટે તો માન્યામાં જ નથી આવતું.

એક – એક ચડિયાતી ઉત્તમ ડિઝાઇનો, રંગોની અદ્ભુત મેળવણી અને ખૂબ જ ચોકસીથી ભરેલું ભરત જોઈને, જોણે તે છાપેલું મશીનથી ભરેલું હોય, એવું જ લાગે. ભરતકામની આ ડિઝાઇનોનો મુખ્ય વિષય પ્રકૃતિપ્રેમ છે. આ લોકો વસ્ત્રો પર પ્રાણીઓ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વૃક્ષો વગેરેનું ભરત ભરે છે. તેમની કૃતિઓમાં લોક પરંપરા અને કુદરત દ્વચોની ઝાંખી રજૂ થાય છે. એ જ રીતે બક્ષીના લોકો પોશાકમાં રંગીન ભરતકામથી બનાવેલી ફૂલપાંદડીઓ વચ્ચે જે રીતે આભલા ટાકે છે, એ તો બેનમૂન છે. બક્ષીના મૂટવા ભારતમાં નાનાં – નાનાં આભલાંથી ભૌમિતિક ડિઝાઇનો બનાવવામાં આવે છે. અહીં ભરવામાં આવતા ‘ આડી ભરત ટાંકા’માં પ્રાણીઓની ડિઝાઇનો વધારે હોય છે. બનારસકાંઠા જિલ્લામાં ‘ મોચી ભરત’ તરીકે ઓળખાતી ડિઝાઇનોમાં મુખ્યત્વે પોપટ વધારે હોય છે. કચ્છ તેની બાંધણી એટલે ‘ ટાઈ એન્ડ ડાઈ’ કામ માટે પણ પ્રખ્યાત છે. બાંધણીની બહુરંગી સાડીઓ, દુપટ્ટા અને કપડામાં ઝીણી ડિઝાઇનો હોય છે. આ કલાનાં મુખ્ય કેન્દ્ર ભુજ અને જામનગર. ભુજમાં ચાંદીનું કામ પણ કરવામાં આવે છે. માંડવીમાં મસરૂ કાપડનું વણાટકામ થાય છે. કચ્છમાં વિવિધ જાતિઓની ઓળખ તેમના પહેરવેશ પરથી થાય છે. દરેક જાતિ તેમજ વર્ગના લોકો અહીં જુદા – જુદા રંગ અને ડિઝાઇનોવાળા પોશાક

પહેરે છે. પરિણામે, કપડાંના રંગ અને તેમાંનું ભરતકામ જોતાં કઈ વ્યક્તિ કઈ જાતિ કે વર્ગની છે. તેના સહેલાઈથી ખ્યાલ આવી જાય છે. અહીંની સ્ત્રીઓ હાથસાળના કાપડના ભારત ભરેલા ઘાઘરા અને ભરત ભરેલા પીઠ ખુદી રહે એવાં કપડાં પહેરે છે. તેની સાથેના ઘાઘરા પર ‘ જંજીરા ટાંકા’ તરીકે ઓળખાતું ખાસ પ્રકારનું ભરત ભરવામાં આવે છે. કચ્છનો ‘ સૂઝી ટાંકો’ સિંઘની દેણ છે. આ સિવાય, બ્લાઉઝ અથવા કપડાંની સિલાઈ પરથી તે પહેરનારી મહિલા પરિણીતા છે કે અપરિણીતા, તેનો ખ્યાલ આવી જાય છે. કચ્છના રબારી જાતિના લોકો જુદાં – જુદાં કપડાં જોડીને સુંદર મળનું પેચવર્ક કે એપ્લિકવર્ક કરે છે. આ જાતિની અપરિણીત છોકરીઓ કેસરી રંગના અને પરિણીતાઓ લાલ રંગનાં વસ્ત્રો પહેરે છે. રબારણ નવવધૂ પાસે ત્રણ કલાત્મક ડિઝાઈનોવાળાં કપડાં, આભલાં, ભરેલી બાંધણીવાળી શાલ અને એપ્લિકવર્કવાળી રબઈઆતો હોવી જોઈએ. એપ્લિક વર્કવાળી રબઈ પરથી ત્યાંના લોકોની સંપન્નતાનો ખ્યાલ આવે છે. પેચવર્કથી સુંદર ભરત ભરેલી રબઈઓ પણ ખૂબ આકર્ષક હોય છે.

અહીંના કસબીઓ હિંદુ અને વણકર મુસલમાનો છે. કચ્છના કલાત્મક બૂટ-ચંપલ પણ શહેરોમાં ખૂબ પ્રખ્યાત છે. આ કલાનું દરેક જાતિ અને સમુદાયના લોકોએ સારું એવું જતન કર્યું છે. આ અનુપમ હસ્તશિલ્પકલાના પ્રચારપ્રસારમાં ગુજરાત હાથસાળ વિકાસ નિગમનો હાથો પણ મહત્વપૂર્ણ છે.